

ADNOTATIONES

AD

AESCHYLI CHOEPHORORUM PARODUM.

SCRIPSIT

THEODORUS LENHOFF.

In Aeschyli tragoediis et emendandis et interpretandis quamvis egregiam jam operam ac diligentiam collocaverint Stanlejus, Schuetzius, Blomfieldius, Wellauerus, Muellerus, Hermannus, Klausenius multique alii, ut multa hodie legi et intelligi possint, quae antea obscura fuerint aut corrupta: tantum abest, ut post tot tantorumque virorum studia absoluta et omni ex parte perfecta illarum possit interpretatio putari, ut multa etiamnunc repetitam tractationem desiderare editiones atque observationes illorum virorum vel leviter inspicientibus facile appareat. Restant enim in his tragoediis permulti loci, in quibus aut omnium codicum lectio manifesto adeo est depravata, ut ad coniecturas confugiendum necessario sit, aut verborum sensus adeo obscurus atque involutus, ut in diversa plane abiisse interpretes neutiquam mirum sit. Quo fit, ut sive emendationem verborum spectamus, sive subtiliorem sententiarum explanationem, larga etiamnunc bene merendi occasio praebetur.

Quodsi ego ausus sum, hac scribendi opportunitate oblata hunc poetam ad interpretandum difficillimum eligere, id non feci opinatus, me ubique res plane novas doctisque inauditas in publicam lucem emissurum, sed quum studiorum meorum decursu praeter cetera ad poetas Graecorum tragicos, praecipue Aeschylum, optimis ducibus in universitate Halensi et Berolinensi olim delatus postea quoque in iis tractandis summa quadam cum oblectatione omne meum otium consumpserim, hoc fuit propositum meum, ut in quibus locis explicandis recentissimi Choephororum interpretes vel ambigunt vel a vero plus minus aberrare videntur, meam qualemcunque proferam sententiam. Quam si non ubique plane reprobendam harum rerum periti existimaverint, cumulate mihi erit satisfactum, neque dubito nisi perinvitus, quin aliquid saltem sit, quod viris doctis comprobetur. Quum autem haec scriptio scholastica arctis quibusdam finibus circumscribenda esset, ex primo Choephororum carmine eos locos, quorum maxime dubia videtur esse interpretatio, uberiore disputatione tractandos suscepimus.

v. 20. *ιαλτός ἐν δόμων ἔβην.*

Plerique codices exhibent ἔβην, pauci ἔβη. Qui lectionem ἔβη receperunt, ut Klausenius, ii vocem *ιαλτός* substantivum esse putant designans idem, quod *στόλος*, legatio, pompa, formatum ut *ύετός*, *παγετός*, *ζωντός*, *ἀμητός*, *τρυγητός* *). Cui interpretationi illud primum adversatur, quod hoc substantivum omni auctoritate caret; deinde quum chorum hoc exordio breviter significare velle pateat, in quonam munere versetur exsequendo, consentaneum potius videtur, semet ipsum quam legationem inferias portantem ex aedibus egressam eum dicere, personarum, ex quibus illa constet, mentione nulla facta. Praeferenda est igitur sine dubio lectio *ιαλτός ἔβην*, missa processi. Quod masculini forma *ιαλτός* de feminis usurpata est, neminem offendet, quum tragici potissimum hiatus effugiendi causa (ut docet Lobeck ad Soph. Aj. v. 224) ex mobilibus saepenumero communia faciant. Confer infra v. 236 *δακρυτός ἐλπής*. Soph. Oed. Col. v. 1460 *βροντή πτερωτός ἦδε*. Trach. v. 207 *κοινός ἀρσένων ἴτω κλαγγά*, quae quidem constructio prorsus est Homericā, Il. β, 742 *κλυτός Ἴπποδάμεια*.

v. 21. *χοῶς πρόπομπος ὀξύχειρὶ σὺν κτύπῳ.*

Adjectiva verbalia verbi sui casum subinde retinent, ita ut hoc loco *χοῶς πρόπομπος* idem sit quod *χοῶς προπέμποσα*. Cfr. Soph. Antig. v. 783 *φύξιμός σε* ibique Brunck. Quod structurae genus quum nunc doctissimi quique communi iudicio probent, non video, cur nonnulli editores alteram lectionem *χοῶς* praetulerint aut, quia singularis huius vocabuli neque Sophocli neque Aeschilo usitatus est, cum Casaubono *χοῶν* scripserint, ἔβην in ἔβαν eadem lege mutantem.

In verbis *ὀξύχειρὶ σὺν κτύπῳ* non recte Wellauerus praepositionem *σὺν* molestam iudicat, quippe quam etiam indicandae duarum actionum conjunctioni inservire hisce exemplis confirmare mihi videar. Aesch. Suppl. v. 119 *πολλάκι δ' ἐμπιπῶ ξὺν λακίδι*. Eurip. Alc. v. 915 *πένακας σὺν Πηλιάσιν σὺν θ' ὑμεναίοις ἔστειρον ἔσω*. Soph. Oed. Col. v. 817 *ποίη ξὺν ἔργῳ τοῦτ' ἀπειλήσας ἔχεις*. Quod autem idem ille Wellauerus ad exterminandam praepositionem *σὺν* vocem *συνκτύπῳ* proponit eamque pro substantivo venditat composito, antiqua scribendi ratione *ΣΥΓ ΚΤΥΠΩ* pro *σὺν κτύπῳ* ad fingendam novam omnique destitutam auctoritate vocem ab usum eum esse facile apparet. — Ceterum *κτύπῳ ὀξύχειρὶ* miror esse, qui acutum sonum significari putent, ex manuum plagis caput pectusque in summo luctu ferientibus ortum, ita ut prima pars adjectivi compositi, *ὀξύς*, referatur ad vocem *κτύπος*, altera vice genitivi *χειρῶν* fungatur. Persuasum enim equidem habeo, *ὀξύς* cum *χειρ* compositum vix acuti notionem tenere posse, quae quidem ab aliis compositis, veluti *ὀξύροος*, *ὀξύδουπος*, *ὀξύηχος* non abhorret, neque dubito, quin rectius sese habeat eorum interpretatio, qui strepitum celeri manuum motu edi-

*) Quod praebet codex Guelferbytanus *ιαλτός*, ad eandem in accentu fluctuationem referendum videtur, quae in vocabulis *ἀμητός* et *ἀμητος*, *τρυγητός* et *τρύγητος* deprehenditur, de quibus vide Spohn. Niceph. Blemm. pag. 40. 41.

tum intelligunt, ita ut *κτύπος ὀξύχειρ* sit *κτύπος ὀξειῶν χειρῶν*, quemadmodum ab Aeschylō in Agam. v. 272 *ἐναγγέλοισιν ἐλπίσιν* pro *ἐλπίσιν ἀγαθῆς ἀγγελίας* et a Sophocle in Aj. v. 935 *ἀριστόχειρ ἀγῶν* pro *ἀγῶν ἀρίστων χειρῶν* dictum est.

v. 24. *δι' αἰῶνος δ' ἰνυμοῖσι βόσκειται κέα.*

Non mirum est, Canteri emendationem *δ' ἰνυμοῖσι* ab omnibus, quos vidi, editoribus receptam esse, quippe quae ad depravatam librorum lectionem *διοιγμοῖσι* proxime accedat. Quod olim conieceram, *διωγμοῖσι* *), curis ac doloribus animum exagitantibus, mox ipse verum esse desperavi, quia et exempla, quae vocem *διωγμός* hoc sensu usurpatam esse confirmant, suppetunt nulla et de externa potius doloris significatione quam de dolore pectori infixō hic cogitandum esse nexus sententiarum docet.

v. 25 — 28. *Λινοφθόροι δ' ὑφασμάτων
Λακίδες ἔφλαδον ὑπ' ἄλγεσιν
Πρόστεργοι στολμοί.*

De conscindendis in luctu vestibus hic agi nemo est quem fugiat. Singula autem verba quomodo sint explicanda, magna est interpretum dissensio. Videamus primum, quid significet vox *λακίδες*, qua recte intellecta etiam de epitheto *λινοφθόροι* rectius iudicabimus. *λάκεις* dupliciter accipi potest, aut de actione scindendi, de scissura, aut de panno scisso sive de lacinia. Priorem significationem ab hoc loco abhorrere, demonstrat appositio *πρόστεργοι στολμοί*; nam quo sensu quoque jure liceat scissuram vestium dicere *προστέρονες στολμούς*, pectoralia velamina, mente equidem non possum assequi. Laciniae contra hac appositione praeditae ne in morosissimi quidem iudicis offensionem incurrunt. Quibus laciniae si tribuitur epitheton *λινοφθόροι*, nulla alia ratione hoc mihi explicari posse videtur, nisi ea, quam jam praeiit Erfurdt. ad Soph. Antig. v. 1009, ut *λακίδες λινοφθόροι* sint *λακίδες λίνων φθαρέντων*. Quae quidem explicatio quum fefellerit Schuetzium, qui *λινοφθόροι* sensu activo, linum perdentes, accipiens, haud sese intelligere confitetur, quomodo *λακίδες*, ipsae vestium laciniae discissae recte dici possint *λινοφθόροι*, correctione locum sic sublevare conatus est: *λινοφθόροις δ' ὑφασμάτων λακίδες ἔφλαδον ὑπ' ἄλγεσιν*. Sed firmatur codicum lectio loco Etym. M. p. 403, 48: *ἔφλαδον σημαίνει τὸ ἐσχίσθην ἢ ἐθλάσθην ἢ διεθρόαγην, ὡς φησὶν Αἰσχύλος: λινοφθόροι ὑφασμάτων λακίδες ἔφλαδον ὑπ' ἄλγεσιν*. Adjectiva autem composita saepenumero ita intelligenda esse, ut in genitivum substantivi et adjectivi vel participii resolvantur, vix opus est, ut hisce utar documentis: Soph. Antig. v. 1009 *ἀνδροφθόρον αἶμα* pro *αἶμα ἀνδρὸς φθαρέντος*. Eur. Orest. v. 833 *αἶμα μητροκτόνον*. Soph. Oed. Tyr. v. 26 *ἀγέλαις βοσσόμοις* pro *ἀγέλαις βοῶν νεμομένων*. Oed. Col. v. 1062 *ῥιμάρματοι ἄμιλλαι* pro *ἄμιλλαι ἀρμάτων ῥίμφα φεγγόντων*. Hac autem interpretatione admissa nescio an recte statuat Lobeck. ad Soph. Aj. v. 324 *λακίδες*

*) Occurrit vox *διωγμός* Suppl. v. 139, ubi Lachm. de chor. syst. p. 59 item *δ' ἰνυμοῖσι* scribendum esse suspicatur.

λινοφθόροι, αἶμα μητροκτόνον potius proparoxytonós notanda esse. Ceterum ambiguum est, utrum genitivus ὑφασμάτων, qui salvo sensu omitti poterat, pariter atque χειροῖν in verbis λευκοπήχεις κτύποι χειροῖν apud Eurip. in Phoen. v. 1370, a λακίδες regatur, an a nomine, unde adjectivum compositum est, τὰ λίνα.

v. 28 et 29. Πέπλων ἀγελάστοις

Ξυμφοραῖς πεπληγμένων.

Quem locum si qui cum Klausenio ita interpretantur, ut πεπληγμένων a πέπλων sejungant atque genitivum ἡμῶν extrinsecus subjiciant, timeo, ne contortum quoddam dicendi genus procudisse atque colorem poeticum prorsus abstersisse videantur. Quanto Aeschilo dignius, si pepla ipsa vocantur ἀγελάστοις ξυμφοραῖς πεπληγμένα. Nimirum quum dolor, ut est apud Statium, pariter vestes et pectora rumpat, etiam eousque facile provehi poterat transfereudi audacia, ut idem illud calamitatibus tribueretur, quae dolorem commovent.

Antistr. α'. Τορὸς γὰρ φόβος ὀρθόθριξ,

Δόμων ὄνειρόμαντις, ἐξ ὕπνου νότον

Πνέων, ἀωρόννηκτον ἀμβόαμα

Μυγόνθεν ἔλακε, περὶ φόβῳ

Γυναικείοισιν ἐν δώμασιν βαρὺς πιτῶν sqq.

Adjiciunt servae causam, cur Agamemnoni inferias ferre a Clytaemnestra jussae sint; illi enim somnio terribili ita exterritae, ut nocturno clamore domum perturbaverit, interroganti, quid illo portenderetur, somniorum interpretes caesos irasci percussoribus respondisse. — Sententia totius loci in aprico posita est: singula autem mirum est, quantum omnes omnino vexaverint interpretes. Primum enim sunt, qui quid verbis περὶ φόβῳ faciant, quum jam praecesserit φόβος, prorsus nesciant iisque nihil nisi inanem quandam tautologiam involvi opinentur. Alii timor in somnio iram spirans (φόβος ἐξ ὕπνου νότον πνέων) mirum quiddam atque inauditum videtur; alii denique in aliis haerent. Ac recte quidem disputarent illi, qui verba φόβος περὶ φόβῳ inextricabilia putant, modo φόβος id, quod volunt, metum Clytaemnestrae, denotaret. At fefellit eos plane ea Graecae linguae proprietates, quod haud raro in una eademque sententia eadem vox bis ponitur diversa potestate praedita, quae figura a Grammaticis *πλοκῆ* vocatur. Cujus exemplum luculentissimum exstat in Soph. Electr. v. 308 et 309, ubi prius κακοῖς calamitates, alterum κακὰ peccata significat. Hanc igitur figuram nostro quoque loco adhibens vocabulo φόβος priore loco posito terriculi vim, quod in somnio Clytaemnestra vidisse sibi visa est, subjicio, alterum illud περὶ φόβῳ ad metum, quem illud terriculum injecit Clytaemnestrae, refero. Ac ne quis temere a me ac sine ullo jure priorem potestatem voci φόβος tribui existimet, illud moneo, Φόβον ab Homero *) ut personam vel daemonem induci, qui mi-

*) II. XV, 119. XIII, 299.

litibus timorem incutiat eosque in fugam convertat. Advoco praeterea Statii „Libycos metus“, quibus Medusae caput denotatur, Ovidiique „silvae timorem.“ Vides igitur, spero, haud ita inanibus argumentis nisum φόβον id, quod terret, me esse interpretatum. Quam interpretationem si acceperis, ea illico tolletur difficultas, quam in explicandis verbis ἐξ ὕπνου κότον πνέων inesse multi arbitrantur. Quid enim, quaeso, hic deprehendis, quod merito culpetur, quod vel acerrimi iudicis acumen reformidet? Verumenimvero apte illud terriculum, utpote ab iratis caesi Agamemnonis Manibus missum, in somno iram spirare dicitur. Lachmanni conjecturam *) Φοῖβος, cuius ansam dedit nonnullorum codicum lectio φοῖβος, satis jam, opinor, refutavit Klausenius, qui nullum in mittendis somniis Apollini locum esse recte monet erroremque lectionis inde repetendum censet, quod quum verbis φόβος ὀρθόθριξ transpositis metrum esset perturbatum, homo quispian in voce φόβος longam syllabam desiderans, propter vicinum μέντις illud φοῖβος intruserit. Contra O. Muellerum, qui et ipse *annal. Zimmerm.* 1836 p. 21 Lachmanni conjecturam proposuit, Hermannus disputavit *annal. Jahn.* 1836 p. 298 et *Opusc.* VII p. 52, legendum esse censens: *Τορός δὲ φοῖτος ὀρθόθριξ*, atque φοῖτος ad rabiem et consternationem referens, qua regina percussa e somnio excitatur. Quam quidem conjecturam, Bambergero quoque, recentissimo Choephororum editori, quam maxime probatam, ingeniosam et sententiae accommodatam esse non nego, veruntamen non necessariam puto, ut ex iis, quae supra monui, facile apparet. — Epitheto τορός, quod refero ad φόβος, torvum trucemque terriculi vultum innui existimo, qui quasi Clytaemnestrae medullas mordebat (ut ad reddendam nostratium formulam „durch Maré und Wein dringen“ verbis utar Ovidii). Atque hanc quidem explicationem non repugnare etymologiae, vix est quod moneam. Quod autem nonnulli interpretes epitheton τορός, ut usitatam Aeschilo significationem perspicuus retineant, cum ὀνειρόμαντις jungunt, a collocatione parum mihi videtur commendari. Quod spectat ὀρθόθριξ, comas arrigens, apposite jam contulerunt alii *Soph. Oed. Col.* v. 1624 ὥστε πάντα ὀρθίας Στῆσαι φόβῳ δεισαντας ἐξαιγνης τρίχας. Ille φόβος praeterea apte vocatur δόμων ὀνειρόμαντις, quia somnianti Clytaemnestrae aedium sors eo portendebatur. Neque magis sine causa in potestate praepositionis ἐξ in verbis ἐξ ὕπνου κότον πνέων expedienda quosdam haesisse interpretes, hisce exemplis confirmabo: *Xen. Cyr.* I, 4, 2 ἐξ νυχτός. *Aesch. Choeph.* v. 286 ἐξ νυχτῶν (cfr. Latinorum de nocte), in quibus ἐξ praepositionis ἐν sensum exhibet **).

v. 32. 33. — ἀωρόννκτον ἀμβόαμα

Μυχόθεν ἔλακε περὶ φόβῳ.

Etsi verbum neutrum λάσκειν hoc loco activam vim induisse ex adjecto accusativo apertum est, quod dicendi genus haud est infrequens, illud tamen sane dubito, num φόβος ἔλακε

*) Lachm. de chor. syst. p. 49.

**) Cfr. praeterea *Xen. Cyr.* III, 3, 65 φόρος ἐξ ἀμοιρέων. II, 2, 6 στάς ἐκ τοῦ ἐμπροσθεν. *Anab.* IV, 8, 2 εἶχον ἐξ ἀριστεράς ἄλλον ποταμόν.

ἄωρόννκτον ἀμβόαμα ita dici queat, ut non significet: Ipsum terriculum clamorem edidit, sed: Clamorem ex ore Clytaemnestrae emisit sive effecit, ut Clytaemnestra clamorem ederet. Sed forsitan ne hoc quidem a linguae Graecae indole abhorreat, praesertim quia haec dicendi licentia eo excusari poterit, quod tota dictio ita est comparata, ut terriculi timorisque inde orti notiones in unam quasi coeant. Neque minor nostrae est dicendi formulae ambiguitas: Das Schreckbild ließ ein Geschrei ertönen. Cui hoc secus videtur, is pro *ἔλαξε* recipiat *ἔλαξε*, Klausenio auctore, ita hoc interpretante: ansam dedit ad rem, quamvis hunc usum verbi *λαγχάνειν* nullis exemplis comprobatum iverit. — *περὶ φόβῳ*, propter metum, quem Clytaemnestra conceperat. Hanc praepositionis *περὶ* dativo junctae potestatem exposuit Herm. ad Viger. p. 862. Cfr. Il. VIII, 183 *ἄντρομένους περὶ κάπνῳ*. Schuetzii igitur conjectura *περὶ φόβῳ* supersedere possumus, praesertim quum ne probabile quidem sit, jam hoc loco diserte illud commemorari, quod somniorum demum interpretes in causa esse nuntiant.

v. 40. *Τοιάνδε χάριν ἄχαριν, ἀπότροπον κακῶν.*

Quod Elmslejus conjecit *ἀχάριτον*, idem divinavit Wellauerus, verumque hoc esse satis ostendit antistropa v. 52 *σέβας δ' ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον τὸ πρῖν*. Apparet enim Aeschylum in his duobus versibus non modo pedum et syllabarum, verum etiam vocum et sonorum congruentiam captasse, quae tollitur, si cum libris scribitur *ἄχαριν*. Attigit hanc tragicorum artem Hermannus pluribus locis, veluti ad Soph. Oed. Col. v. 707 et v. 1567. Quod autem Wellauerus Erfurdii adnotationem ad Soph. Oed. Tyr. v. 639 advocat, ut secundam vocis *ἀπότροπος* syllabam produci solere doceat, id jam refutatum video a Martino in observatt. critt. in Aesch. Oresteam p. 11, qui correptam saepenumero eam syllabam demonstrat, veluti infr. v. 153. Soph. Aj. v. 608. Oed. Tyr. v. 1313. Ut hic versus antistrophico ad amussim responderet, Hermannus *ἐπὶ* ante *χάριν* inseruit, quae quidem medela a verisimilitudine minus commendari videtur. Miror autem, ne unum quidem, quantum scio, criticorum in eam conjecturam incidisse, ut versui antistrophico *σέβας δ' ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον τὸ πρῖν* adhibendam esse putaret emendationem aliquam, qua illa non modo pedum et syllabarum, verum etiam vocum et sonorum congruentia, de qua supra diximus, restitueretur. Atque in versu quidem antistrophico haud scio an pro *ἀδάματον* scribendum sit *ἄδαμον*, qua brevior forma admissa eadem prorsus existit antistrophicorum convenientia, acsi pro *ἄχαριν* scribitur *ἀχάριτον*. Quamquam vox *ἄδαμος* nulla alia auctoritate firmatur, nisi Jonis Chii ap. Athen. p. 35 E., id ipsum in causa esse potuit, cur librarii, quibus vox ignota esset, pro *ἄδαμον* scriberent *ἀδάμαντον*, quod metro repugnat.

In verbis *τοιάνδε χάριν ἄχαριν* multos interpretes illud *τοιάνδε* tam parum concoquere potuisse video, ut ad conjecturas confugerent; sic *τοιῶνδε* dedit Schuetzius. At lectio *τοιάνδε*, etsi intellectu difficilior, non omni tamen sensu caret. Ex iis enim, quae modo dicta sunt, irasici caesos percussoribus, sane colligi potest, qualis esse debeat illa *χάρις*, profecta nimirum ex deo-

rum Manium iram placandi studio, ita ut idem illud, quod Schuetzius ex conjectura posuit *τοιῶνδε*, in *τοιάνδε* lateat. Ita ne opus quidem esse videtur, ut nostro loco adaptare conemur quod Herm. ad Soph. Aj. v. 448 contendit, *τοιόςδε* saepenumero non cum eo nomine, cui junctum sit, sensu cohaerere, afferens Aesch. Prom. v. 112 *τοιόςδε* *ποιῶς ἀμπλακημάτων* et Choeph. v. 40. Quod viri doctissimi iudicium ut equidem impugnare nolo, ita non possum, quin illud confitear, de Sophoclis quidem loco rectius mea opinione statuisse Matthiaeum, *ἐν τοιοῖςδε βοτῶς* interpretantem: tam vilibus pecudibus, ita ut pronomine *τοιόςδε* contemptus quidam significetur.

v. 41. *ἰὼ γαῖα, γαῖα.*

Plurimorum eodicum lectionem *ἰὼ γαῖα, μαῖα*, o alma tellus, agnoscit Scholiastes, neque displicet ea pro anxio perturbatoque Choephororum animo. Quo jure terrae nomen *μαῖα* i. e. mater inditum sit, sponte apparet. Vocatur *γαῖα* ab Homero *παμμήτειρα, ἣ φέρβει ἐπὶ χθονὶ πένθ' ὀπὸς' ἔστιν*. Cfr. Soph. Phil. v. 396 *παμβῶτι Γᾶ*. Contra alteri lectioni *ἰὼ γαῖα, γαῖα* patrocinatur solemnis in ejusmodi exclamationibus nominis iteratio. Confr. Soph. Trach. v. 1089 *ὦ χέρες, χέρες*. Oed. Tyr. v. 1403 *ὦ γάμοι, γάμοι*. ibid. v. 629 *ὦ πόλις, πόλις*.

v. 45. 46. *Φοβῶμαι δ' ἔπος τόδ' ἐβαλεῖν.*

Τί γὰρ λύτρον πεσόντος αἵματος πέδω;

Jam dudum eorum explosa sententia est, qui verbis *ἔπος τόδε* convicium illud *δύσθεος γυνὰ* denotari putabant, ut qua omnis sententiae nexus evertatur. Hanc enim interpretationem si admiseris, quorsum sequentia *τί γὰρ λύτρον (λυγρόν) πεσόντος αἵματος πέδω* spectent, equidem non video *). Immo *ἔπος τόδε* referendum est ad *χάριν*, ad preces, quas ad mitigandam deorum Manium iram fundere ancillae jussae sunt; ad has igitur se demittere veretur chorus, quia ipse antea illam *χάριν* vocaverat *ἄχαριν (ἀχάριτον)*, vel quia nulla est sanguinis in terram semel effusi redemptio. Profecto enim, si non haec ipsa sententia in versu proximo inest, certe similem aliquam ex eo esse eliciendam, particula *γὰρ* satis edocemur. Quod quum ita sit, lectionem vulgatam: *τί γὰρ λυγρόν πεσόντος αἵματος πέδω*; nulla alia ratione retineri atque expediri posse arbitror, nisi ea, quae a Schuetzio prolata est, ut post *τί γὰρ* interrogationis signo posito, haec prodeat sententia: Quid enim? Triste hoc est (inferiarum beneficium), sanguine semel in terram effuso. Quamquam non dubito, quin languidam eam ac debilem plerique habituri sint. Recipienda igitur videtur Canteri conjectura *λύτρον*, et cum hoc vocabulo sequentia *πεσόντος αἵματος πέδω* tam arcte conjungenda, ut non pro genitivis, quos vocant, absolutis habeantur, sed ut genitivo id indicetur, unde nulla sit redemptio sive liberatio. Eodem sensu adjectivum *λυτήριος* cum genitivo construitur, veluti in Soph. Electr. v. 447 *δοκεῖς λυτήρι' αὐτῇ ταῦτα τοῦ φόνου φέρειν; οὐκ ἔστιν* (qui versus eandem continet sen-

*) Miror, Firnhaber. anal. Jahn 1841 p. 153 tutelam explicationis Scholiastae suscepisse, ac timeo, ut cuiquam persuaserit, particulam *γὰρ* non ad totam sententiam, quae antecedit, sed ad simplicem notionem *δύσθεος γυνὰ* referendam esse.

tentiam). Vide sis ibid. v. 635 et 1490. Deinde autem verba *πεσόντος αἵματος πέδω* ita sunt accipienda, ut culpam caedis, culpam sanguine profuso contractam significant. Haec enim notio saepenumero cogitatione addenda est. Cfr. Eur. Hipp. v. 1449 *ἐπεὶ σε τοῦδ' ἐλευθερῶ φόνου* et v. 145 *ἀφίης αἵματος μ' ἐλεύθερον*. Similiter in Soph. Ant. v. 915 *τὴν δυσσέβειαν ἐσσεβοῖσ' ἐκτεσάμην* i. e. crimen impietatis contraxi.

v. 52 sqq. Orationis series in antistropha paullo est obscurior, sententiis nullo, quod quidem statim appareat, arcto vinculo connexis, ita ut interpretes in occulto involutoque sensu aperiendo et in explendis, ut ita dicam, sententiarum lacunis operatos in diversa abiisse iudicia neutiquam mirum sit. Quorum quidem alia adeo sunt inepta, ut in iis refutandis morari pigeat, alia autem ab una saltem aliqua parte laborant, id quod, ubi jam ad singula explicanda pervenerimus, planum facere conabimur. Jam vero ut de sententiarum nexu recte statuere possimus, nihil nobis antiquius habendum videtur, quam ut postremos strophae antecedentis versus diligenter retractemus. In his miserrima aedium conditio ex Agamemnonis morte profecta describi coepta est, in eaque lugenda ancillas pergere apertum est, atque ita quidem, ut pristinam, quam verita plebs sit, augustam regiae domus dignitatem nunc, Agamemnone caeso Aegisthoque in ejus locum per fraudem ac scelus substituto, periisse conquerantur (*Σέβας δ' ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον τὸ πρὶν, Αἰ' ὅτων φρενός τε δαμίας περαῖνον Νῦν ἀφίσταται*). Cujus rei Clytaemnestra quum non ignara sit, fortunae suae timere dicitur (*φοβεῖται δέ τις*). Quid enim, inquiunt, mirum, Clytaemnestram anxie laborare in retinenda felicitate, quippe quam Dei instar, immo plus Deo colant homines (*τὸ δ' εὐτυχεῖν, Τὸδ' ἐν βροτοῖς θεός τε καὶ θεοῦ πλέον*). At qui fortuna justitiae lege gubernatur ac poena serius ocus facinora consequitur (*Ροπή δ' ἐπισκοπεῖ* sqq.). Quorsum haec postrema spectent, intellectu haud difficile est, disertiusque ea paullo infra exponentur. — Sic mihi sine salebris fluere omnia videntur.

Jam vero, ut singula verba, nexu sententiarum constituto, interpretemur, illud primum observabis, *σέβας ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον τὸ πρὶν* non cum quibusdam interpretibus de unius Agamemnonis, sed de totius regiae domus majestate accipiendum. Quid enim? Potestne Agamemnonis *σέβας*, quod vocatur *ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον τὸ πρὶν* (attendas velim ad illud *τὸ πρὶν*) alio sensu nunc abiisse (*νῦν ἀφίστασθαι*) dici, nisi ut adhuc vivum cogitemus Agamemnonem ejusque majestatem, antea nemini laesam, nunc a civibus seditiosis esse contrectatam? Quod quum cogitari prorsus nequeat, *σέβας* omnino ad regiae domus dignitatem caeso Agamemnone ejusque interfecto civitatis gubernacula tenentibus extinctam referatur necesse est. Extollit autem chorus pristinae majestatis notionem exaggeratis epithetis *ἄμαχον, ἀδάματον, ἀπόλεμον*, quae quidem magis etiam placitura mihi fore non possum quin confitear, si alio ordine legerentur, nempe hoc: *ἀδάματον, ἄμαχον, ἀπόλεμον τὸ πρὶν*, ut quaedam in iis conspicua esset gradatio: majestas, quae frangi non poterat, quacum ne pugnare quidem quisquam ausus est. Minime enim frigerent *ἄμαχον, ἀπόλεμον* post *ἀδάματον*

posita, quod qui vinci non potest, cum eo tamen pugnare licet, sed quocum pugnari nequit, is vinci quomodo poterit? — Illud *σέβας* praeterea audit *δι' ὧτων φρενός τε δαμίας περαῖνον* i. e. civium aures animosque implens. Expectaverit autem fortasse quispiam potius *διὰ γλωσσῶν* vel simile quid quam *δι' ὧτων*, ut percelebrata ab omnibus civibus laudibusque mactata majestas, quam in ore quasi quisque habebat, innuatur. Fatemur hoc dici posse; at idem altera ratione indicatur. Etenim si undique majestatis illius laudes resonabant, in auribus quoque civium inhaerere necesse erat. Ea autem majestas non jactabatur solum, verum etiam ima civium mente (*διὰ φρενός*) concepta erat.

v. 57. *φοβεῖται δέ τις*. Scholiastes nimium quantum a vero aberravit, haec sic interpretans: *τοῦτο θέλει εἰπεῖν, ὅτι ἡ αἰδώς, ἣν περὶ Ἀγαμέμνονος εἶχον οἱ δῆμοι, νῦν εἰς φόβον ἐτρέπη· ἐκείνον γὰρ ἠδοῦντο καὶ ἐφιλον· τοῦτον δὲ φοβοῦνται ὡς τύραννον διατελούμενον*. Namque etiam invicta illa majestas cum quodam civium timore conjuncta erat, ne, si novas res agerent, acrem regiae domus iram sentirent. Sed accedit altera eaque gravior causa, cur Scholiastae opinionem tam ineptam incommodamque ducam, ut nil supra. Quantumvis enim verba torqueam, non eo possum pervenire, ut quemadmodum haec Scholiastae interpretatio sequentibus conveniat cum iisque cohaereat, intelligam. Blomfieldus *τις* explicat unusquisque ac re vera *τις* subinde potestatem junctorum pronominum *πᾶς τις* induere, magna exemplorum copia demonstravit. At vellem uno saltem verbulo definiisset, cuinam ille unusquisque timeat. Denique nihil moror Schuetzii conjecturam *φοβεῖται δὲ τις*; utpote qua recepta non recte usurpata mihi videatur particula *δὲ* in verbis *ῥοπή δ' ἐπισχοπεῖ δίκεν*. Nam quae tandem, quaeso, oppositio in his verbis cernitur, si antecedentium sensum hunc esse statuimus: Quis autem est, qui timeat? Nempe fortunam homines deam sibi faciunt plusque quam deum venerantur? Ex his facile colligitur, eorum unice sententiam recto talo stare, qui pronomine *τις* Clytaemnestram innui existiment. Etenim Graeci saepenumero pronomine indefinito *τις* utuntur, ubi certum quendam hominem tecte significant. Sic *τις* pro *ἐγὼ* ponitur apud Aristoph. in Thesmoph. v. 603 *ποῦ τις τρέφεται*, quo confugiam? Deinde cum acerba quadam ironia *τις* dicitur, quum quis aliquem nominare non vult, ut in Soph. Aj. v. 1138 *τοῦτ' εἰς ἀνίαν τοῦπος ἔρχεται τινι* i. e. tibi. Cfr. Aesch. Agam. v. 1196 *ἐκ τῶνδε ποιῆς φημι βούλειεν τινά*. Jam vides nihil obstare grammaticae praecepta, quin pronomine *τις* Clytaemnestram hoc loco notari statuamus. Atque ad hanc quidem opinionem confirmandam haud parum illud facit, quod admissa hac pronominis explicatione sententiarum nectendarum difficultas tollitur, quandoquidem haecce efficitur orationis series: Timet Clytaemnestra fortunae in eaque retinenda anxie operata est; nempe hanc dei instar plusque quam deum colunt homines *). Nexus igitur verborum *φοβεῖται δὲ τις* et *τὸ δ' εὐτυχεῖν*, *Τὸδ' ἐν βρο-*

*) Quamquam chorus paulo supra verbis minime obscuris (*δύσθεος γυνή*) Clytaemnestram significavit, tamen Bambergero non assentior, qui eam ob rem pronomem indefinitum *τις* de eadem persona postea usurpari posse

τοῖς θεός τε καὶ θεοῦ πλέον, deprehendi non potest, si quid video, nisi interjecta aliqua sententia.

v. 59 — 63. Ῥοπή δ' ἐπισκοπεῖ δίκην sqq.

Sequitur locus paullo obscurior, in quo illustrando atque emendando ab interpretibus, quotcumque vias ingressi sunt, nondum mihi plane satisfactum est. Qui quo majoribus laborat difficultatibus, eo acriorem desiderat interpretis curam et industriam. Totius enim loci sententiam quamvis haud ita occultam esse verum sit, ut nexus cum antecedentibus erui prorsus nequeat: singula tamen fere omnia tam dubia atque incerta sunt, ut in diversa plane ac plerumque falsa iudicia de sensu eorum constituendo abierint interpretes. Quod spectat nexum, qui his verbis intercedit cum antecedentibus τὸ δ' εὐτυχεῖν, τὸ δ' ἐν βροτοῖς θεός τε καὶ θεοῦ πλέον, hoc fere dici unusquisque vel statim intelligit: Quantumvis autem homines felicitatem venentur eamque vel consecuti esse videantur: omnes manet justus eventus, eventus justitiae legibus obtemperans. Quibus verbis, ut facile mihi quisque concesserit, neque Clytaemnestram neque Aegisthum justitiae vindictam effugere posse, chorus clam significat.

Jam vero tria eventuum genera a Justitia gubernata distingui, in eo omnes omnino consentiunt interpretes, id quod particulis μὲν — δὲ — δὲ adhibitis orationis totius conformatione satis demonstrari dicunt *). Quomodo autem tria illa genera constituenda sint atque intelligenda, hic scopulus, haec est crux interpretum. Quod vulgo putant, verbis ταχῆα τοῖς μὲν ἐν γάει, Τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου sqq. diversa vindictae ingruentis tempora designari, ut ultio divina omnes scelestos corripere dicatur, alios celerius, dum dies adhuc luceat, alios paullo serius circa crepusculum, alios denique vel media nocte: sententiam esse verbis ineptis expressam Bambergero plane adstipulor. „Quis enim,“ inquit vir ille doctissimus, „pro eo, quod dicendum erat, Justitiam serius ocus punire, eam modo meridie modo vesperi modo media nocte punire diceret?“ Ad explicandum locum Bambergerus ipse haec affert: „Verbis Ῥοπή δ' ἐπισκοπεῖ δίκην sqq. admonetur de discrimine quod denuo domui Agamemnoniae immineat. Jam vero conditio eorum, qui ad eam pertinent, triplex. Clytaemnestra et

negat. Consentit mecum hac in re Firnhaber. annal. Jahn. 1842 p. 152, acerbam quandam in verbis τὸ δ' εὐτυχεῖν, τὸ δ' ἐν βροτοῖς θεός τε καὶ θεοῦ πλέον inesse ironiam recte iudicans.

*) Recedit ab hac vulgari interpretatione solus Firnhaber. l. l., qui verba ταχῆα τοῖς μὲν ἐν γάει, Τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου μένει χρονοῦσιν ἐν ἄγῃ de Clytaemnestra et Aegistho, τοῖς δ' ἀρχαῖος ἔχει τὴν de Agamemnone accipienda esse censet atque locum ita explicat: „Den Agamemnon hat die δίκη erreicht ob des vergossenen Blutes, so wird sie auch die Sühnen jetzt treffen, schnell, die im Sonnenlichte Wandelnden erreicht am Abend noch das Weh. Diesen Sinn legen wir den Worten bei, da wir schreiben τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου μένει χρονοῦσιν ἐν ἄγῃ. Die noch säumenden ἄγῃ harren ihrer ἐν μεταχειμῶ σκότου.“ Translatum igitur sensum tribuit verbis τοῖς μὲν ἐν γάει, quum quos vocat „die im Sonnenlichte Wandelnden,“ Clytaemnestram et Aegisthum, integra etiam tunc fortuna fruentes, intelligere videatur; contra verbis ἐν μεταχειμῶ σκότου tempus vindictae ingruentis notari arbitratur. Quod viri doctissimi iudicium quominus nos sequamur, illud obstat, quod quamquam sententiam per se accommodatam elicit, omnis oppositio, quam in verbis τοῖς ἐν γάει et τὰ ἐν μεταχειμῶ σκότου persuasum nobis est inesse, tollitur, si τοῖς ἐν γάει translate, τὰ ἐν μεταχειμῶ σκότου proprie dicta esse credimus.

Aegisthus rerum potiuntur, Orestes et Electra ut oppressi ita non sunt extincti, Agamemnon plane periit. Hos in mente habet, generali sententia et imagine usus, quam eandem v. 46 posuit *ἐνήλιοι βροτοστρυγεῖς δνόφοι καλύπτουσι δόμους δεσποτῶν θανάτοισι*. *Τοὺς ἐν φάει* intellige Aegisthum et Clytaemnestram, crepusculi imagine Orestes et Electra, noctis Agamemnon significatur. Discrimen Justitiae divinae in eos, qui in ampla luce versantur, h. e. qui rerum potiuntur, spe celerius ingruit; contra res crepusculo obscuratae, h. e. eorum qui oppressi non extincti sunt, tardos dolores germinant; alios nox infinita obtinet.“ Quae cur non recte disputata esse censeam, haec me argumenta movent. Primum enim non perspicio, quomodo sors Agamemnonis, a perfida uxore, adulterii rea, per insidias trucidati, etsi propter Iphigeniam crudeli nece mactatam jure paratam ei esse Clytaemnestra in Agam. v. 1400 — 1426 gloriatur, a servabus, quae per totum carmen domini obitum deplorant atque caedem expiari posse negant, tamquam unum ex tribus illis *ρόπῆς δίξαν ἐπισκοπούσης* generibus infinitae noctis imagine afferri possit. Cujusmodi quid Bambergerus quum ipse senserit, addidisse videtur: „Postrema haec verba *Τοὺς δ' ἀκραντος ἔχει νύξ* praeclaram ad audientium animos commovendos vim habent; ad generalem sententiam non sunt necessaria, discrimen enim de quo agitur proprie ad eos tantum pertinet, qui superis auris degunt; sed opportuno loco et summa cum vi Aegisthi et Orestis cogitatione Chorus in memoriam et desiderium Agamemnonis delapsus miserrimi quo periit fati audientes admonet.“ — Deinde autem ea quoque ratio, qua utitur ad explananda verba *Τὰ δ' ἐν μεταγμίῳ σκότου* sqq., scribens res crepusculo obscuratas, h. e. eorum, qui oppressi non extincti sint, tardos dolores germinare, ipsa, ut ita dicam, crepusculo videtur mihi obscurata, nec quid huc Orestis et Electrae sors pertineat, intelligo. Nam quid tandem Orestes et Electra jam deliquerunt, cur *ρόπῆ δίξαν ἐπισκοπούσα* iis immineat? *)

Muellerus annal. Zimmerm. a. 1836 p. 22 locum hunc in modum scribit:

*τὸ δ' εὐτυχεῖν
 Τὸδ' ἐν βροτοῖς θεός τε καὶ θεοῦ πλέον·
 Ῥόπῆ δ' ἐπισκοτεῖ δίξαν
 Τεχέια τοῖς μὲν ἐν φάει,
 Τὸ δ' ἐν μεταγμίῳ σκότου
 Μέρει χρονίζον τε βρῦει·
 Τοὺς δ' ἀκραντος ἔχει νύξ.*

Interpretatur: Ein hohes Glück ist freilich nach der Meinung der Sterblichen Gott und mehr als Gott: aber die einbrechende Wucht der göttlichen Strafen stellt die im Lichte der Glückseligkeit Strahlenden schnell ins Dunkel: ein Loos dagegen im Dämmerlichte erhält sich länger und läßt die Keime des Verderbens langsam wuchern; andere Menschen bleiben immer in tiefer endloser Nacht. Bei den letzten Worten denken die trojanischen Slavinnen an ihr eigenes Loos, welches so trübe sei, daß es nicht trüber werden

*) Vid. Firmhaber. l. l.

könne; die im Lichte sind die Beherrscher des Hauses und des Landes, welche, je höher sie das Schicksal gestellt, um desto schneller in die Tiefe des Verderbens gestürzt werden, da einmal die Ehrfurcht vor der Majestät bei dem Volke verschwunden ist. Saevius ventis agitatur ingens Pinus et celsae graviore casu Decidunt turrets. Daß sich dieser Gedanke sehr natürlich an den vorigen anknüpft und aus dem Hauptgedanken entwickelt, bedarf wohl keiner Ausführung. Die Verkündigung des Sturzes, der dem Hause drohe, wird grade dadurch begründet, daß es vorher so hoch stand, so lange irdische Hoheit dauert, liegt Alles vor ihr auf Knien, kommt die Zeit der Demüthigung, so ist der Sturz um so rascher und gewaltiger." *Negari vix potest sententiam a Muellero talem esse constitutam, quae nihil offensio- nis praebet, nisi quod servas de sua sorte hic cogitare non est verisimile, quum suam ipsarum miseriam a verbis demum Ἐμοὶ δ' ἀνάγκην sqq. plorare incipiant ac ne sententiae quidem primariae Ῥοπή δ' ἐπισκοπεῖ (ἐπισκοπεῖ) δίκην (δικάν), cui verba Τοὺς δ' ἄχαρτος ἔχει νῦξ non minus quam proxime antecedentia subiecta esse videntur, eiusmodi conveniat interpretatio.*

Quae quum ita sint omnia, ne vituperandi magis me tangat cupido, quam emendandi studium, vide, qualem equidem scribendi et interpretandi huius loci rationem velim propositam:

*Ῥοπή δ' ἐπισκοπεῖ δίκην,
Ταχέα τοῖς μὲν ἐν φάει,
Τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου
Ἄχει χρονίζοντα βόυει.
Τοὺς δ' ἄχαρτος ἔχει νῦξ.*

Primum verba *τοῖς μὲν ἐν φάει* et *τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου* non in genere masculino, sed neutro posita esse statuo, deinde in verbis *Ταχέα* — *νῦξ* non tria agnosco eventuum genera a Justitia gubernata, sed duo tantum iis contineri et hunc in modum elicienda esse iudico: Eventus observat justitiam, justitiae rationem habet, atque iis quidem factis, quae aperte atque in clara luce admittuntur, celer est; contra quae fiunt in dubia caligine, cunctanter pernicie turgescunt; hos autem, qui earum rerum auctores sunt, infinita nox premit. Quomodo haec sint accipienda et quorsum spectent, intellectu haud difficile est. Sine ullo enim dubio chorus hoc voluit dicere: Clytaemnestra et Aegisthus vindictam divinam nequaquam effugient, quae etsi iis facinoribus, quae aperte atque in clara luce fiunt, celerius intentatur, tantum abest, ut scelera, quae in dubia caligine suscipiuntur, inulta esse patiatur, ut paullatim serpens tandem aliquando summam auctoribus afferat perniciem. Verba igitur *Τοὺς δ' ἄχαρτος ἔχει νῦξ* a proxime antecedentibus *Τὰ δ' ἐν μεταχειμῶ σκότου* sqq. non sejungenda, sed arctissimo vinculo cum iis connexa atque ita explicanda esse persuasum habeo, ut sceleris a Clytaemnestra et Aegistho commissi mentione facta servae in ipsorum auctorum cogitationem transire cogitentur*).

*) In qua interpretatione si quis usu praesentis *ἔχει* offenditur, conferat ea, quae ad v. 67 adnotata sunt.

Singula quominus accuratius persequar, quum fines libelli arctius circumscripti impediant, de lectionis varietate in verbis *ἄξει χοροῖζοντα βρούει* pauca adjicere satis habeo. Ex iis quae libri praebent, *Μένει χοροῖζοντ' ἐνχῆ βρούει*, unam vocem e glossemate irrepsisse, et metrum docet et in eo omnes omnino editores consentiunt. Quaenam autem vox sit ejicienda, summa est inter criticos opinionis discrepantia. Mihi quidem vox *μένει* nihil aliud videtur nisi interpretamentum participii *χοροῖζοντα* atque genuina lectio latere in corrupto vocabulo *ἐνχῆ*, quia simplex verbum *βρούει* sine ullo additamento ad sententiam aperiendam vix sufficit. Quapropter revocandam duco lectionem *ἄξει*, quae si fides est habenda Salvinio, in cod. Med. exhibetur.

Quae sequitur carminis chorici pars a plerisque, qui absolutam jam putant antistropharum responsionem, pro epodo habita, tanta metrorum similitudine facta est, ut Hermannus eam in antistrophica, quorum speciem obtrudit, cogere non dubitaverit. Quum tamen non ita cogere potuerit, ut omnia sibi ad amussim respondeant, haud temere fortasse quispiam conjecerit, hanc epodum iis esse adnumerandam, quas propter quandam metrorum similitudinem in antistrophica a se non recte mutatas esse Hermannus ipse in Elem. Doctr. Metr. ingenue fatetur. Et quod spectat illam metrorum similitudinem, huic epodo adhibenda videtur ejusdem viri docti observatio in Elem. Doctr. Metr. p. 731 hisce verbis expressa: „De his, quae vere epodi sunt, ita tenendum est, saepe in iis eadem metra repetita, sed mixta etiam aliis metris inveniri, ut ea re interdum partes earum sibi simillimae sint.“ Attamen in primis octo versibus manifesta antistrophicorum vestigia jam dudum deprehendere equidem mihi visus sum, ut mirer, quod editorum nemo ante Bambergerum eos in tertiam stropham et antistropham ita redigendos esse judicavit:

Δὲ ἀματ' ἐποθένθ' ὑπὸ χροῖζος τροφῶν str. γ'.

Τίτας φόρος πέπηγεν οὐ διαρόδαν.

Διαλγῆς ἄτη διαφέρει

Τὸν αἴτιον παναρέτας τόσον βρούειν.

Θυγόντι δ' οὔτι νεμφικῶν ἐδωλίω antistr. γ'.

Ἄκος πόροι τε πάντες ἐν μιᾷς ὁδοῦ

Βαίνοντες τὸν χειρομυσῆ

Φόρον καθαίροντες ῥέοιεν ἂν μάταν.

Primi duo versus trimetri jambici sunt, tertius dochmiacus praemisso spondeo (si quidem *διαλγῆς* per synizesin in duas syllabas contrahimus. Vide de hac synizesi Herm. Elem. doct. metr. p. 54 et de spondeo dochmiis praemisso p. 277); quartus denique iterum trimeter jambicus. Post hanc tertiam stropham et antistropham a verbis *Ἐμοὶ δ' ἀνάγκην* epodus incipit. Ad hanc descriptionem commendandam haud parum illud quoque facit, quod quae a nobis exhibita epodus est, novam continet sententiam. Quum enim ancillae hucusque in Aga-

memnonis caede tristisque domus Agamemnoniae conditione lugenda versatae sint, a verbis *Ἐμοὶ δ' ἀνάγκη* suam ipsarum miseriam deplorant *).

v. 65 et 66. In explicandis verbis *Αἷματ' ἐκποθένθ' ὑπὸ χθονὸς τροφοῦ Τίτας φόρος πέπηγεν* multi interpretes male, si quid video, rem gesserunt, ita vertentes: Ex sanguine a terra nutrice hausto congelavit cruor ultionem provocans. Primum enim praepositioni *διὰ* sensum praepositionis *ἐκ* nescio quo jure subjiciunt; deinde etsi verum est, caedis et sanguinis notiones a Graecis misceri (veluti paullo infra v. 73) **), illud tamen prorsus mihi videtur incredibile, cruorem ideo vocari posse *φόρον*; denique vero ne sententia quidem ipsa compta atque venusta est. Quid enim? Nonne ita dicere sufficit: Sanguis a terra haustus ultionem provocat? Quae tandem vis additur, sententia simplici illum in modum distorta? Quae quum ita sint, nescio an sensus multo elegantius decurrat, si verba sic interpretamur: Propter sanguinem ab alma tellure haustum caedes ultrix compacta est, i. e. caede Agamemnonis nova caedes provocatur, caedem Agamemnonis mors auctoribus illata ulciscetur. Botheus quum priorem illam interpretationem ineptam judicaret nec meliorem deprehenderet, hacce emendatione satis violenta locum sublevare ausus est: *Αἷμ' ἐκποθέν δὲ χθονὸς ὑπὸ τροφοῦ Τίτας πέπηγεν*.

v. 67 et 68. *Διὰ γῆς ἄτη διαφέρε*

Τὸν αἴτιον παρακίετας νόσον βόειν.

Διασπαράσσει, quod nonnulli libri exhibent pro *διαφέρε*, nihil esse nisi glossema quoddam in contextum traductum ex Scholiastae verbis colligi potest, qui *διαφέρε* explicat per *διασπαράσσει*. Quam vocabuli explicationem non jure ac merito improbatam esse censeo a Klausenio. Quod enim negat, sensum *τοῦ διασπαράσσει* apud hos poetas certum esse, refutatur loco Eurip. Bacch. v. 753 *πάντ' ἄνω τε καὶ κάτω διέφερον, ἤρασαν μὲν ἐκ δόμων τέχνα*. Adde quod huic interpretationi patrocinatur non solum verbum *διαφορεῖν* eodem sensu adhibitum ab Eurip. in Bacch. v. 745 et ab Aristoph. in Equit. v. 294, verum etiam idem usus Latinorum vocabuli differre, opportune jam ab aliis in partes vocatus. Atque etiam de Sophoclis loco (Aj. v. 511) *διόσεται ὑπ' ὀργανιστῶν* a Klausenio comparato rectius judicasse videntur Hermannus et Lobeckius, voci *διαφέρε* vexandi sensum tribuentes, quippe quo adaugeatur acerbitatis notio. Quorum ille: „Videndum“, inquit, „ne proprie hoc verbum intelligi debeat, ut sit jactari, huc illuc trudi.“ Ceterum usus praesentis *διαφέρε*, sive *ἄτην* ipsam perniciem, sive deam damni ex delicto nascentis praesidem interpretamur, quum nondum malis lacerentur percussores Agamemnonis, nulla alia ratione expediri poterit, nisi ut chorum pro more vaticinantium futura quasi jam praesentia cogitare arbitremur. — Novam denique inter-

*) Erfurdium in Annal. Heidelb. 1809, VI pag. 281 et Butlerum eandem viam jam ingressos esse postea legi.

**) Dorville ad Charit. pag. 374.

pretandi hujus loci viam ingressus est Droysenius, qui vocabulo *διαφέρειν* proferendi sive ampliandi sensum tribuens sententiam Clytaemnestrae et Aegisthi rebus perquam accommodatam elicit, hisce verbis expressam:

„Voll Tücke verschiebt Aia sie noch, daß, wer es that,
Sich' seines Jammers Blüthenpracht.“

Epitheton *παναρκέτας* ut morbo non aptum Klausenius ad *ἄτη* referri jubet, id quod comprobatur Bergkio in *annal. Zimmerm.* 1838, p. 19. Non recte, ut videtur. Etenim quum verbum *ἀρκεῖν*, si Buttmani auctoritatem sequimur, proprie significet validum esse, unde addito demum quem vocant dativo commodi sufficiens, tuendi, arcendi sensus proficiscitur, quid tandem obstat, quominus *νόσον παναρκέτην* interpretemur morbum in omnibus corporis partibus quasi vim suam exserentem? Contra quod viri illi docti *παναρκέτας* pro substantivo venditant idque cum *ἄτη* connectunt, illud quamquam grammaticae leges minime vetant, quum nomina saepius adjectivorum instar adjungantur cujuscunque generis substantivis *), ideo tamen displicet, quod vox *ἄτη* duobus epithetis ornata foret, *νόσος* omni careret epitheto **).

v. 69 — 72. Quemadmodum laesa semel pudicitia nullo modo reparari potest, sic sanguinem profusum nihil valet extinguere. Ad exprimendam hanc comparisonem ex vulgari loquendi ratione unusquisque exspectaverit *ὡς οὔτι ἔστιν ἄκος νυμφικῶν ἐδωλίων, οὔτω καὶ πόροι πάντες* sqq. Ex liberiore autem usu in comparisonibus interdum comparandi particulae a poetis supprimuntur. Cfr. Wuestem. ad Theocr. Idyll. I v. 1 et 2 et Dissen. ad Pindar. Nem. IV, 85. Quapropter Bothei correctura *οὔτε* pro *οὔτι* minime opus est. — Constructio verborum *Οἴγοντι δ' οὔτι νυμφικῶν ἐδωλίων ἄκος* haec est: *οὔτι ἔστιν ἄκος νυμφικῶν ἐδωλίων οἴγοντι* scil. *αὐτά*. Parum autem interest, utrum participium *οἴγοντι* vertas: si quis aperit, conferens Thucyd. II, 49 *καὶ τὸ μὲν ἐξωθεν ἀπτομένῳ σῶμα οὐκ ἄγαν θερμὸν ἦν*. Herod. I, 14 *ἀληθεῖ δὲ λόγῳ χρεωμένῳ οὐ Κορινθίων τοῦ δημοσίου ἔστιν ὁ θησαυρός*, an cum verbo *ἔστιν* subaudito ita jungas, ut hic sensus prodeat: Qui aperit, is non habet remedium. — At pro *οἴγοντι* Scalig. et Steph. *θιγόντι* conjecerunt. Quae quidem lectio vix verbis dici potest, quantopere re accuratius considerata mihi placeat. Quum enim verba nunc ita possint construi: *οὔτι ἔστιν ἄκος θιγόντι νυμφικῶν ἐδωλίων*, sententiam praebent, quae rectius cum sequentibus *πόροι τε πάντες* sqq. componitur. Comparisonis ratio nunc ea est, ut quemadmodum virginalium thalamorum expugnator crimine purgari nequeat, sic labes caede contracta ablui posse negetur. Contra lectione *οἴγοντι* retenta vix recto talo stat comparatio: Quemadmodum nullum est laesae pudicitiae reparandae reme-

*) Vide Soph. Oed. R. v. 80 *τύχη σωτήρ*. Antig. v. 1047 *λωβητῆρας Ἐρίωνες*. Trach. v. 687 *ἐδόντηρ πέλος*. Aj. v. 297 *κύρας βοτήρας*.

***) Firnhaber (l. l. p. 157) conjectura *παναρκέταν βρέειν* quid sibi velit, non plane perspicio.

dium, sic caedes ne toto quidem, ut ita dicam, oceano ablui potest *). Quod spectat formulam *θιγεῖν νυμφικῶν ἐδωλίων*, Blomfieldus confert *ἐννῆς θιγεῖν* vel *ἄψασθαι*.

Vulgatam alterius membri lectionem:

*πόροι τε πάντες ἐκ μιᾶς ὁδοῦ
βαίνοντες τὸν χειρομῶν
Φόρον καθάιροντες ἰούσαν ἄτην*

depravatam esse, omnibus, puto, editoribus praeter Klausenium persuasum est. Nullam enim sani coloris sententiam inde extuderis, quum quae unica sit verborum interpretatio: Omnesque rivi, si una via fluerent, caedem manus contaminantem, serpentem perniciem, abluerent, priori comparationis membro non conveniat, immo propter omissam negationem contrarium ejus indicet. Quod enim quum locum in omnes partes versarem, in mentem mihi venit, ex praecedentibus animo repeti posse *οὔτε ἄχος*, mox ipse rejeci, quia si ex praecedentibus hoc membrum absolvi voluisset poeta, sine dubio non per *τε*, sed per *οὔτε* subintellecta sola voce *ἄχος* orationem continuasset. Klausenii autem interpretatio: Et omnes rationes eadem via progrediuntur, contaminantem caedem expiant idque in accedentem perniciem, quid sibi velit, prorsus non intelligo. Ad grammaticas rationes nihil est, quod in lectione vulgata reprehendi possit; participii enim usus pro verbo finito, etsi rarus, non omni tamen auctoritate caret. Cfr. II. ζ, 547 *αἰνῶς ἀχτίνεσσιν ἐουζότες ἠέλιου*. Aesch. Agam. v. 1270 *ἰδοὺ δ' Ἀπόλλων αὐτὸς ἐκδύων ἐμέ*. Theocr. XV, 16 *ἀγοράζων καὶ ἦνθε φέρων*. Dictionis rationem aperuit Herm. ad Viger. p. 776. Pravus igitur verborum sensus unice criticos movit, ut locum corruptum judicarent conjecturisque sanare conarentur. Neque immerito omnes ulcus in verbis *ἰούσαν ἄτην*, in quibus explicandis Scholiastes mira comminiscitur, latere arbitrati sunt, quorum alii Heathii conjecturam *ῥέουσι μάταν*, alii Hermanni *λούσειαν μάτην*, quarum sensus eodem redit, receperunt. Ut hic versus strophico ad amussim respondeat, equidem *ῥέουσι ἂν μάταν* scribendum esse suspicor. Nunc jam habes eam, quam necessario hic requiri quisque videt, sententiam, caedis maculam nulla ratione aboleri posse, similiter a Sophocle in Oed. R. v. 1227 expressam **). Chorus labem caede Agamemnonis contractam tantam esse dicit, ut vel toto oceano ablui nequeat.

De vocabulo *πόροι* propter Wellauerum et Klausenium pauca videntur addenda. Quamquam *πόρος*, a *πέρω*, *περάω* derivatum, proprie vadum, viam per fluvium ***), deinde mare sive fluvium ipsum, quatenus trajici possunt †), denotat, a verisimilitudine non abhorret, interdum nihil nisi fluvii sensum, ommissa illa circumscriptione, retineri, idque probatur usu Sophoclis in Aj. v. 411 *πόροι ἀλιόροθοι*. Qui locus vel unus rem totam conficit, quia ejus meminerunt Suidas in v. *πόρος* et Harpocration in v. *πόριος* interpretanturque *ποταμοὶ εἰς τὴν θάλασσαν ῥέοντες*. Confer tamen praeterea Aesch. Pers. v. 485. 489. 848. Sept. v. 360.

Sequitur epodus, in qua haec fere Chorus dicit: Me vero, utpote captivitate in servitium redactam, aequa pariter atque iniqua dominorum facta probare decet neque mihi Agamemno-

*) Similiter disputat Firnhaber. annal. Jahn. 1842, p. 157.

***) *Οἶμαι γὰρ οὔτε ἂν Ἴστρον οὔτε Φάσιν ἂν Νίγαι καθαρῶ τήρδι τὴν στήνην, ὅσα Κεῦθει.*

****) II. β, 592 *πόρος Αἰφειώϊο*.

†) Vid. Haack. ad Thueyd. I, 120.

nis caedem nisi clam lugere licet. Quum enim metuant ancillae, ne fundendis inferiis atque precibus a Clytaemnestra demandatis Agamemnonis iram in semetipsas concitent, a dira necessitate servitio sibi imposita excusationem petunt et clam saltem, quod palam atque aperte facere vetentur, dolori ex Agamemnonis caede concepto indulgere sese innuunt.

Lectionum hujus epodi tanta est varietas, ut criticorum sollertiam haud parum exercuerit. — Ordo primariae sententiae parenthesi interruptae dupliciter ab interpretibus constituitur, prout aut conjecturam Butleri particulam *οὐ* ante *πρέποντ'* inserentis amplectantur aut in vulgata lectione acquiescant. Atque illi quidem vocem *πικρὸν* commate a verbis *φρενῶν στύγος κρατούση* sejungentes sic construunt: *ἐμοὶ πικρὸν αἰνέσαι δίκαια καὶ μὴ δίκαια βία φερομένων, οὐ πρέποντ' ἀρχαῖς βίου*, idque hunc in modum interpretantur: Mihi aequa pariter et iniqua eorum, qui vi agunt, haud convenienter origini vitae meae (liberae scilicet) laudare acerbum est. Ad rationes grammaticas nihil est, quod in hac interpretatione reprehendi queat, dummodo appareret, quomodo ancillae causam, cur justa et injusta dominorum facta probare acerbum sibi sit, eam possint afferre, quod urbe patria capta in servitutem detrusae sint (*ἀνάγκην γὰρ ἀμφίπολων* sqq.). Haec enim causa est, cur probare debeant, minime cur probare acerbum sit. Hac igitur lectione valere jussa, videamus, quomodo altera pars interpretum sententiam constituat. Atque hi quidem verba sic ordinant: *ἐμοὶ πρέποντα (ἐστίν) αἰνέσαι δίκαια καὶ μὴ δίκαια ἀρχαῖς βίου βία φερομένων* i. e. Me quidem decet justa pariter atque injusta facta dominis vitae meae, quum violentiae impetu rapiuntur, assensu meo approbare. Sententia sani coloris et quae nullo, puto, nomine impugnari possit. Neque enim in constructione verborum *ἀρχαῖς βίου, βία φερομένων* haesitandum, quum verum sit, poetas in usurpandis, quos vocant, genitivis consequentiae, licentius nonnunquam versatos esse, cujusmodi HomERICA sunt: Odyss. ι, 256 *ἡμῖν δ' αὐτὲ κατεχλάσθη φίλον ἦτορ, δεισάντων φθόγγον τε βαρὺν αὐτόν τε πέλωρον*. II. π, 531 *ὅττι οἱ οὐκ ἤχουσε μέγας θεός, ἐξάμενοι **). Neque majori offensionem esse potest, quod in formula *αἰνέσαι δίκαια καὶ μὴ δίκαια ταῖς ἀρχαῖς βίου* dativo *ἀρχαῖς* uti maluit poeta, quam quem nos expectabamus genitivo, pendente ex verbis *δίκαια καὶ μὴ δίκαια*, quippe e cujusnam re laudatio fiat, significaturus. — Veruntamen quotiescunque hunc locum lego atque Scholiastae explicationem intueor, subnascitur mihi quaedam dubitatio, num recte sese habeat librorum lectio *ἀρχαῖς*. Scholiastae enim haec est explicatio: *ἐμοὶ δὲ πρέποντα καὶ ὀφειλόμενά ἐστιν ἀπαρχαῖς (sic) βίου τὰ τῶν βία φερομένων αἰνέσαι πικρὸν φρενῶν στύγος κρατούση*. Quid tandem, quaero, illud *ἀπαρχαῖς* sibi vult? Nonne scribendum *ἀπ' ἀρχαῖς* et in Scholiastae verbis et apud Aeschylum? At qui tandem fieri poterit? Per se patet, *ἀπ' ἀρχαῖς* jungi non posse cum *πρέποντα ἐμοὶ αἰνέσαι*, propterea quod verba parenthesi inclusa *ἐκ γὰρ οἴζων πατροφῶν δούλιον ἐσῶγον αἶσαν* docent, non statim ab initio vitae earum sortem tam acerbam fuisse, sed cum *βία φερομένων*, ita ut sensus hic sit: Me quidem decet justa pariter atque injuste facta eorum, qui statim ab initio violenter in me grassabantur, assensu meo approbare **) Quae si recte dispu-

*) Quamquam hoc loco *ἀρχαῖς* in *ἀρχῶν* facile mutari poterit. Atque hanc quidem lectionem Muellero l. l. receptam esse video.

**) Cfr. Suppl. v. 339, ubi cod. R. et Ald. eodem modo *ἀπαρχῆς* praebent.

tata sunt, *βίον* delendum esse cum Muellero suspicor, quippe quae vox sequentis *βία* dittographia esse videatur.

Sententia primaria constituta videamus de parenthesi, qua causam, cur omnia dominorum facta, sive justa sint sive injusta, laudare debeant contineri manifestum est. Minus autem apparet, quemadmodum explicanda sit plurimorum codicum lectio *ἀμφίπολιν ἀνάγκην*. Passovius in lexico *ἀμφίπολις* interpretans: quod duabus civitatibus intercedit, *ἀνάγκην* de bello accipere atque omnino Scholiastam sequi videtur, cujus verba haec sunt: *ἀμφίπολιν· τὴν ἐκ διαφόρων πόλεων ἀνάγκην, ὅ ἐστι, πόλεμον*. Quae quidem explicatio ut equidem statuere nolo, utrum ex linguae usu ferri possit nec ne, ita illud haud dubitanter negaverim, sententias *ἀνάγκην γὰρ ἀμφίπολιν θεοὶ προσήνεγκαν* et *ἐξ οἴκων πατρῶων δούλιον ἐξᾶγον αἴσαν* particula *γὰρ* potuisse jungi, si prior id, quod illi volunt, indicaret. Quomodo enim abductio in servitium causa queat cogitari, cur dii bellum inter Graecos et Trojanos (sunt enim hae duae illae civitates) excitaverint, equidem non assequor; immo e bello prodiit servitium. Blomfieldi interpretatio: necessitas urbi circumdata, quum ab hostibus obsidione capta esset, eadem, quam paullo supra attigimus, particulae *γὰρ* in verbis *ἐκ γὰρ οἴκων πατρῶων δούλιον ἐξᾶγον αἴσαν* expediendae difficultate laborat. Butleri autem conjectura *ἀνάγκην γὰρ ἀμφίπολον* nihil nisi jejunam quandam ingerit tautologiam, ut quae hanc praebet sententiam: Dii enim necessitatem ancillarem (i. e. servitium) intulerunt, quippe qui ex aedibus paternis in servilem conditionem me abduxere. Alii denique *ἀμφὶ ἀπόλιν* sejungunt atque hunc sensum in verbis inesse putant: propter urbem scil. captam dii dominorum facinora, sive justa sint sive injusta, probandi necessitatem imposuerunt, quippe quum in servilem conditionem me detruderent. Atque haec quidem explicandi ratio haud parum mihi arrideret, si potestas formulae *ἀμφὶ πόλιν* additamento aliquo disertius declarata neque timendum esset, ne praepositioni *ἀμφὶ* cum accusativo junctae vim ab ea alienam tribuant, nisi forte ad Pindaricum illud provocant *ἢ ὄτ' ἀμφ' Ἰόλαιον ἰππόμητιν*, Pind. Isthm. 7, 12. Quae quum ita sint, in eam interpretationem abeundum esse censeo, quam video a Schuetzio propositam, ut *ἀμφίπολις ἀνάγκη*, necessitas totam urbem circumveniens, de necessitate probandi omnibus urbis captae incolis communi accipiat eisque causa verbis *ἐκ γὰρ οἴκων πατρῶων δούλιον ἐξᾶγον αἴσαν* afferatur.

v. 78. *δακρύω δ' ὑφ' εἰμάτων*

Ματαιίοισι δεσπόταν

Τύχαις, χρονταίοις πένθεσιν παχνομένη.

Assentior Schuetzio, qui *ὑφ' εἰμάτων* non solum ex more, quo plorantes capita velabant, verum etiam magis eo consilio dictum esse censet, ne prodendo, quem ex Agamemnonis caede capiebant, dolore in Clytaemnestrae et Aegisthi odium incurrerent. Quae enim Klausenii opinio est, verba *ματαιίοισι δεσπόταν τύχαις* de Clytaemnestrae fortuna ad ruinam vergente intelligenda esse, eam et antecedentia et sequentia *χρονταίοις πένθεσιν παχνομένη* falsam esse docent. Ceterum non opus est, ut Stanleji conjectura *δεσποτᾶν* pro *δεσπόταν* recipiatur, quum *δακρῶν*, ut Latinorum flere, etiam cum accusativo personae jungatur. Causa autem deflendi additur dativo *ματαιίοισι τύχαις* i. e. propter mortem temere, improbe illatam.